

ВАСИЛЬ СІМОВИЧ І НАША СУЧАСНІСТЬ

Надія Бабич (Чернівці)

РЕЦЕНЗІЯ В. СІМОВИЧА НА ГРАМАТИКУ С. СМАЛЬ-СТОЦЬКОГО І Т. ГАРТНЕРА ТА СУЧАСНЕ НАВЧАННЯ ГРАМАТИКИ

У праці В. Сімовича дана висока оцінка наукового рівня і практичної спрямованості граматики С. Смаль-Стоцького і Т. Гартнера 1907 р., визначено її провідне значення для становлення мовознавчої термінології на народній основі. Висловлено низку актуальних і для сучасної дидактики та граматичної науки рекомендацій щодо критеріїв норм літературної мови.

Ключові слова: культурно-освітнє середовище, мовні традиції, норми і правила, стиль викладу, підручник.

Навчання і вивчення мови, як іноземної, так і рідної, – це не лише інтелектуальна та методична діяльність учителя й учня, а й значна психологічна робота обох учасників освітнього процесу, в якому не остання роль належить підручникові. Навчання мови в сучасних школах за сучасними підручниками має мовну, мовленнєву, соціокультурну і діяльнісну лінії. Аудіювання, говоріння, читання і письмо забезпечують мовленнєву й діяльнісну лінії, і вважається, що ці форми діяльності учнів повинні “працювати” на перспективу практичного використання мови, яка вивчається.

В сучасних умовах європеїзації українських навчальних закладів, їх програм і науково-дидактичної літератури спостерігаються дві тенденції: 1) забезпечити цілковиту відповідність усього навчально-виховного процесу європейським стандартам, 2) поєднати культурно-освітні традиції української педагогіки з європейськими глобалістичними амбіціями. І лише десь на периферії суспільних процесів ще жевріє переконання одиниць, що “стара” система освіти забезпечувала усе ж і діапазон, і тривкість, і самобутню національно-моральну основу знань. Щоб будь-яка із тенденцій стала аксіоматичною або щоб аксіомою зробити “золоту середину” з

інновацій і традицій, варто усе ж звертатися до інтелектуальної спадщини – адже нерідко буває, що нове – це давно забуте старе, і “нові покоління” інтелектуальної продукції мають у своїй основі неперехідні ідеї перейдених поколінь, бо така вже закономірність розвитку історії людства – “по спіралі”.

Предметом нашого інтересу є на перший погляд “не гучна” праця-рецензія вченого-енциклопедиста Василя Сімовича на граматику свого вчителя Степана Смаль-Стоцького. Інтерес зумовлений не лише тим, що 2004 року наукова громадськість відзначила 120-річчя від дня народження цього непересічного мово- та літературознавця, перекладача й педагога, редактора й видавця, а й тим, що його дослідження суголосні з проблемами сучасної школи: “Деякі слова про науку граматики української мови в наших середніх школах та про підручник професора Стоцького і Гартнера: Руска граматика. Друге виданє. Львів, 1907” [Сімович 1911]. Цікаве й те, що рецензія з’явилася року аж 1911, що переконує нас у тому, що В.Сімович, по-перше, сподівався на відгуки вчителів, які мали б бути першими рецензентами, адже це для них і їх учнів була створена праця, і, по-друге, що його обурило мовчання українських “критиків” – їх заздрість (“жаба давить”) або їх некомпетентність. Для себе робимо ще й третій висновок – добре слово сказати ніколи не буває запізно. І це висновковуємо за автором: “Вийде вам книжка, – у автора її могла бути і найліпша воля, – ну, не добра, але її апробують, бо “ліпша така, як ніяка”; учителі учать із неї роками, учать, доки не вичерпається цілий наклад. Та щоб хто виказав у пресі публічно її хиби, на те не знайдеться людини. “Мов у рот води набрали”, – але нишком-тишком, у конференційній залі, як ніхто не чує, кидають громами і на “систему”, і на автора, і на всіх, і на вся. Бувало таке, що автор, який не діждався друкованої рецензії своєї роботи, забираючися до другого видання, розписував розпучливі листи до учителів-фахівців, щоб виказали помилки в його книжці, – і не діждався не то рецензії, а навіть відповіді на лист” [Сімович 2005: 32].

Чи ж не щось подібне до цього спостерігаємо і сьогодні в нашому культурно-освітньому середовищі?! І чи не так само у нас є дві категорії критиків – “во благо” і “во гнів”, як про те писав В.Сімович: “У мене у душі не віднині кипить, не віднині нуртують мізком думки, щоб звернути товаришам увагу на сей підручник. Те, що я сказав, се

нехай буде “не во гнів” – бо ж особистих анимозій у мене до нікого нема, не було і не буде. Я хотів увійти трохи глибше у причину того невідрадного становища у нас, де щодругий учений являється “філологом”, а з другого боку – мені хотілося вказати на те, яку нераз кривду робиться у нас авторам мовчанкою, а то й ще чимось гіршим...” [Сімович 2005: 34].

Змінилося хіба що вчительство – у ньому, мабуть, не стало “псевдофілологів”, а в тодішній школі українську мову “давали навчати” і математикам, і природознавцям, і класичним філологам, і катехитам [Сімович 1911: 8]. Але якщо покласти руку на серце, то трапляються ще в нас такі, що трактують науку української мови, як і в часи Сімовича та Стоцького, “дуже по мачошиному”, і сьогодні інколи “доводиться ученикови наслухатися нераз на граматичний підручник та на його автора. “І се не так, і те не так” [Сімович 1911: 5].

Має відгомін ще одна спостережена Сімовичем у той час ситуація: “У кожного вчителя своя особна граматика, кождий має свою особну термінологію, кождий каже писати власною правописю... Не диво, що в нас в середніх школах між учениками – а там і на університеті – так багато псевдофілологів, не диво, що в нас в справі чистоти мови уже свої погляди в учеників V або й IV класи” [Сімович 1911: 5]. Не вбачаймо в описі цілковитої аналогії, але незавершеність процесу правописного удосконалення в новій редакції зумовлює різнописання в сучасних засобах масової інформації і навіть в наукових та художніх виданнях, надто “демократично” сьогодні поводяться з лексичними ресурсами мови, безсистемно змішуючи застаріле з новочасним, власне із запозиченим (це щодо розуміння чистоти мови), і в нашому суспільстві вдаються до “громадського”, а не лише професійного “обговорення норм” літературної мови та шляхів її стандартизації.

Ризикуємо з критикою, але усе ж подамо значний фрагмент з рецензії В. Сімовича: “Тепер я вже знаю, чому підручник Стоцького за тяжкий, чому він нездатний для школи... Тепер знаю, чому не появилось досі рецензії на таку важку книжку... Тепер я не дивуюся вже, як чую нарікання та лайку. Я вже розумію тепер і одно і друге. І я вже не змагаюся з товаришами, як кажуть, що підручник проф. Стоцького за тяжкий. Він тяжкий – то правда, але все-таки бодай

треба його прочитати... Я й розумію, чому тяжкий. Ми всі і колишні наші учителі виховані у польській школі. Нас учили польської граматики з підручника Малецького, все наводили нам порівняння із класичними мовами, ну і ми звикли, що так мусить бути і з українською мовою. Тому теперішні учителі української мови радо послуговують ся Огоновським і в науці відмінювання і при складні, адже-ж Огоновський до Малецького такий близький! А тут нараз виходить підручник граматики української мови, який зриває з давними нашими традиціями, ставить перед очі мовні закони зі становища такої самої української мови без огляду на класичні мови, не дає правил, до яких ми так дуже привикли, подає багато прикладів у відміні, нову класифікацію в деклінації, конюгації і т.д.” [Сімович 1911: 8].

Хочемо паралелізмів між 1911 і 2006 роками? Ось вони:

1) І сьогодні є багато критиків у науці (як і в політиці!), які дозволяють собі не лише недоброзичливу, а й некомпетентну (на голому місці) критику.

2) І сьогодні багато вчителів нарікає на те, що підручники української мови, зокрема для шкіл України з національними мовами навчання, надто складні, “важкі” для їх учнів. Мав цілковиту рацію вчений: “Всі ми знаємо, що кожду річ може учитель зробити для учеників навіть дуже легкою, але та річ мусить бути для нього самого легка, він мусить її докладно опанувати” [Сімович 2005: 34].

3) Ми всі й колишні наші вчителі виховані і радянській школі, багато хто із нинішніх українців – у російськомовних школах, як у часи В. Сімовича – у школах польських. Щоби бути мовною експертом, мовою треба думати і спілкуватися в усіх сферах її функціонування, що для багатьох так не є. Якщо колишні граматисти спиралися на класичні мови, то теперішні – переважно на мову російську, а подеколи задивляються й на граматики європейських мов. І коли з’являється праця, що порушує трафарети і окрім науки граматики дає ще й науку мовного патріотизму, намагаємось її, у кращому випадку, ігнорувати.

Василь Сімович пише справжню рецензію, виявляючи в ній переваги і слабкі місця граматики С. Смаль-Стоцького і Т. Гартнера у порівнянні з чинними тоді підручниками, пропонуючи своє бачення окремих явищ мови української (висловлює навіть сподівання, що в

третьому виданні праця вже називатиметься “Українська грамати́ка”, а не “Руська”, але цього не відбулося, хоч була: *Grammatik der Ruthenischen (Ukrainischen) Sprache. – Wien, 1913*; така грамати́ка є у фонді В.Сімовича в Науковій бібліотеці Чернівецького національного університету ім. Ю.Федьковича з автографом С.Смаль-Стоцького – “Дорогому другові В.Сімовичови на пам’ятку” і помітками В.Сімовича), прогнозує роль цієї праці в наступних процесах унормування мови, зокрема її термінології. Треба констатувати, що грамати́ка 1913 року вже не залишилась без уваги – вона навіть “сколихнула академічно-спокійний світ учених-славістів. На неї подали рецензії майже всі відомі на той час дослідники слов’янських мов: В.Ягич, О.Шахматов, В.Вондрак, Т.Лер-Сплавінський, Є.Карський та ін. У більшості рецензій зазначалося, що праця С.Смаль-Стоцького й Т.Гартнера дає найповніший на той час образ живої української мови і є важливою подією в європейській славистиці. Але розділ книги, в якому розглядалося місце української мови серед слов’янських мов, викликав гострі дискусії і шквал критики” [Даниленко, Добржанський: 132].

Є в рецензії винятково сучасні рекомендації тим, хто сьогодні працює над створенням, як нині модно казати, нового покоління підручників. Цими рекомендаціями є відзначені В.Сімовичем позитивні риси грамати́ки Стоцького і Гартнера: “Головна, і то велика прикмета підручника у цілому – то те, що автор його, чи автори, не диктують згори т.зв. граматичних правил” (виділено в оригіналі. – *Н.Б.*), як їх бачимо в грамати́ках мертвих мов, а освідомлюють тільки то, що з неї вчиться, із законами мови. Треба ж пам’ятати, що се грамати́ка рідної мови учеників, що вони приносять її зі собою до школи. Для чужинців треба укладати такий підручник инакше. Виходячи із того становища, автори понадавали всюди дуже багато прикладів, які при відповідній вправі заступлять “граматичні правила” [Смаль-Стоцький: 35].

Хіба не стоять нині перед авторами підручників завдання: подавати багато прикладів, якісного дидактичного матеріалу, який повинен підвести учнів до усвідомлення і навіть виведення правил?! Чи ж не спостерігаємо змагання педагогічних умів щодо характеру відмінностей підручників рідної мови і підручників української мови для етнічних груп населення України?!

В. Сімович визнає, що стиль викладу в граматиці трохи тяжкий” [Сімович 1911: 20], але висловлює переконання, що це “одинокий граматичний підручник, який, не втраючи наукового ґрунту, відповідає рівночасно педагогічним вимогам” [Сімович 1911: 34]. “Крок за кроком”, як писав рецензент, проаналізувавши граматику, він висловлює сподівання, що з урахуванням зауважень третє видання праці авторів “вдоволить кожного вчителя” [6, с. 34]. Зауважимо, що на с. 5-9 ім’я Федора (Теодора) Гартнера рецензент не згадує – воно з’являється вже на с. 20-34. А це був, як писав С. Смаль-Стоцький, “правдивий муж науки”, “дійсний вчений”, “який помагав мені мостити дорогу в світ науки для української мови” [детальніше див. Бабич, Антонова: 220-223]. Це була дивовижно гармонійна співпраця двох цілком протилежних за темпераментом людей: “При наших спільних працях поступали ми так: фактичний матеріал мовний, наукову літературу кожного питання мусів, розуміється, зібрати я (Стоцький. – Н.Б.), і, маючи все потрібне під рукою, щоб можна було зараз все перевірити, мусів я йому найдокладніше реферувати... При найдокладнішій провірці всього, при розважуванні всіляких понайбільше суперечливих наук відбувалась у нас кристалізація ~~...~~” [Смаль-Стоцький: 247]. Як бачимо, граMATика С. Стоцького мала постійну, неупереджену наукову експертизу ще у процесі її написання. Чи знав про особливості цієї співпраці В. Сімович, не знаємо, але що й свої граматики писав з урахуванням зробленого до нього, можемо висновковувати зі змісту та ілюстративних матеріалів цих праць.

Рецензент обстоює високу оцінку ілюстративного і дидактичного матеріалу граматики професорів Стоцького і Гартнера: “Часто доводило ся мені чути, що приклади у граматиці Стоцького надумані ним самим, очевидно се неправда, всі вони зібрані з етнографічних матеріалів або і з ліпших “письменників” [Сімович 1911: 20]. Сьогодні, щоправда, “модно” придумувати, спеціально створювати ілюстрації, мовляв, пора позбуватися хуторянського етнографізму (В. Сімович визнавав до етнографічну традицію). Але істина, як завжди, десь посередині – добре те, що має розумну міру.

Самого ж В. Сімовича вже й друге видання “вдоволило” в першу чергу тим, що книжка “писана зі становища української мови” [Сімович 1911: 20], а в другу чергу – рецензентові сподобалась

термінологія настільки, що пізніше в своїх працях, напр., “Практичній граматиці української мови” (1918) та “Граматиці української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці” (1921) його термінологічна основа, за спостереженнями О. Горбача, “спершу відображувала терміни граматик С. Смаль-Стоцького, в дальшому, однак, уживає або прийняті наддніпрянськими граматиками (бодай як синоніми), або свої власні новотвори” [Горбач: 446].

Олекса Горбач назвав В.Сімовича “найбільш наддніпрянським з-поміж галицьких (власне – буковинських) мовознавців” [див. Горбач]. Цей галицький наддніпрянець, який ніколи “зблизька” мови центральної України не чув, був переконаний, що літературна мова повинна бути єдиною для всієї України, що вона повинна мати загальноукраїнські норми. Він у 1911 році був упевнений, що “якщо на відозву Наукового Товариства у Києві щодо вироблення єдиної термінології для австрійської і російської України відгукнуться, то левину часть безпечно заберуть укладачі із граматики Стоцького” [Сімович 1911: 34]. І хоч не цілком так воно сталося (порівн. терміни: *прикметник, іменник, числівник, прислівник, оклик*, а також: *голосозвуки, шелестозвуки, стан підметний, стан предметний, минулість, будучність* тощо), та історія термінологічної системи сучасної української мови без праць С.Смаль-Стоцького і Т.Гартнера, як і В.Сімовича, писана була б якимось зовсім інакше. І.Огієнко ще в 1908 р. писав: “Творцями теперішньої нашої термінології треба вважати Степана Смаль-Стоцького і Федора Гартнера... Вони багато попрацювали, аби витворити термінологію відповідно вимогам української мови... Взагалі про термінологію Смаль-Стоцького треба сказати, що се одна з найкращих спроб дати більш менш наукову, вироблену на підставі народної мови термінологію” [див. Даниленко, Добржанський: 131 з посиланням на газ. «Рідний край» за 10 лютого 1929 р.].

Рецензія Василя Сімовича не втратила, на наш погляд, своєї актуальності і як нагадування про те, що не можна залишати без уваги і доброзичливої критики ті праці, що покликані слугувати удосконаленню будь-якої сфери суспільного і духовного життя, і як добрий приклад форми, стилю і змісту такого рецензування, і як засіб зв'язку між науковими ідеями поколінь минулих і сучасних. Адже мова, якщо вона жива в устах народу, яких би змін вона не зазнала під

впливом еволюції людського суспільства, продовжує бути найкращим учителем і найкращим провідником у майбутнє. Василь Сімович вважав, що мова лише тоді буде інструментом у боротьбі народу за свою самостійність і незалежність, коли вона буде інструментом освіти [Білоус, Терлак: 86]. А вдосконалює цей інструмент добрий підручник.

ЛІТЕРАТУРА

Бабич, Антонова: Бабич Н., Антонова Т. Правдивий муж науки і сама доброта (до 160-річчя від дня народження Теодора Гартнера) // Буковинський журнал. – 2003. – № 3-4. – С. 216-223.

Білоус, Терлак: Білоус М., Терлак З. Василь Сімович: життєписно-бібліографічний нарис. – Львів, 1995. – 180 с.

Горбач: Горбач О. Василь Сімович і його "Грамматика української мови" // Сімович В. Праці / Упор. Л.О.Ткач. - У 2-х т. – Т. 1: Мовознавство. – Чернівці, 2005. – С. 440-450.

Даниленко, Добржанський: Даниленко В.М, Добржанський О.В. Акалемік Степан Смаль-Стоцький: Життя і діяльність. – Київ – Чернівці, 1996. – 232 с.

Квітковський, Бриндзан, Жуковський: Квітковський Д., Бриндзан Т., Жуковський А. Буковина, її минуле і сучасне: Париж – Філадельфія – Дітройт: Зелена Буковина, 1956. – 965 с.

Сімович 1911: Сімович В. Декілька слів про науку граматики української мови в наших середніх школах та про підручник професора Стоцького і Гартнера: Руска грамматика. Друге виданє. Львів, 1907 // Наша школа: Науково-педагог. журнал. – Річник III. Львів – Чернівці, 1911. – Кн. 1. – С. 5-9. – Кн. 2/3. – С. 20-34.

Сімович 2005: Сімович В. Праці / Упор. Л.О.Ткач. – У 2-х т. – Т. 1: Мовознавство. – Чернівці, 2005. – 518 с.

Смаль-Стоцький: Смаль-Стоцький С. Федір Гартнер // Записки Наук. т-ва ім. Т.Шевченка. Т. 136. Праці фільольогічної секції / Ред. К.Студинський. – Львів, 1925. – С. 239-248.

Руска грамматика: Руска грамматика / Уложили Степан Смаль-Стоцький, Федір Гартнер. – Вид. 2. – Львів, 1907. – 242 с.

Nadiya Babych. V.Simovych's Review on S.Smal-Stotskyi and N.Gartner's Grammar and Modern Teaching of Grammar.

V. Simovych's work provides a high grade of scientific level and practical value of grammar of 1907. He indicated its leading position in the formation of linguistic terminology based on popular language. It also establishes a number of topical issues even for modern didactics and grammatical science, recommendations as far as the criteria of the norms of the literary language.

Key words: language tradition, norm and rule textbook.

Ганна Бучко (Тернопіль)

УКРАЇНСЬКІ ВІДІМЕННІ ПРИЗВИЦА НА -О (до 125-річчя з дня народження В. Сімовича)

У статті аналізуються прізвища, утворені семантичним способом від особових імен з кінцевим -о, які репрезентують такі моделі: повні особові імена на -о або оформлені суфіксом-закінченням -'о (Карто, Іван'о), усічені імена з фіналією -о /-'о (Кузьо, Кун'о, Мир'о); усічено-суфіксальні імена з кінцевими -ньо, -сьо, -цьо, -хо, -шо, -хно (Грин'ю, Мис'ю, Пацьо, Пич'ю, Тимошо, Стехо); суфіксальні варіанти імен з формантами -цьо, -чо, -ло та ін. (Іванцьо, Ромацьо, Симчо, Грицило); показується локалізація таких прізвищ у різних регіонах України.

Ключові слова: усічені, усічено-суфіксальні, суфіксальні варіанти імен; суфікси імен; семантичний спосіб творення прізвищ.

У своїх антропонімічних студіях д-р. Василь Сімович багато уваги присвятив чоловічим іменуванням на -о: це „Українські йменники чоловічого роду на -о в історичному розвитку й освітленні” (де мова йде про імена, про прізвища та прізвиська і про загальні назви); „Українські чоловічі ймення осіб на -ю (в історичному освітленні)” і „Як наголошувати наші прізвища на -енко?”. Названі праці спонукали нас до аналізу сучасних українських прізвищ на -о, мотивованих особовими іменами.